

Perecz László

TÚL AZ ISKOLAFILOZÓFIÁN*

A Pauer–Kármán-vitáról

Az írás egy XIX. század végi filozófiai vitát rekapitulál és analizál. A vita szereplői a korszak szellemi életének fontos alakjai: Pauer Imre és Kármán Mór. A vita anyagát három, 1892-ben megjelent vitairat képezi: Kármán – Plagiosippus álnéven írott – Pauert megtámadó brosúrája, az *Egy tudós koryphaeus*; Pauer erre írott válasza, a *Válasz Plagiosippusnak*; illetve Kármán – ismét álnéven közzétett – viszontválasza, *A tudós Koryphaeus válaszáának igazságot szolgáltat Plagiosippus*.

A hamar széles nyilvánossághoz jutó, a napilapokba is beszivárgó és kulturális-politikai botránnyá dagadó vitának három szintjét igyekszünk elkülöníteni: a személyes, a konkrét tudományos és az absztrakt tudomány-módszertani szintet. A személyes vitában, úgy tűnik, Kármán a korabeli bölcseleti élet mind több intézményes pozícióját megszerző, ám igen szerény képességű és lényegében semmilyen önálló teljesítményt nem nyújtó Pauert látja jónak megtámadni. A konkrét tudományos vita tárgya egy plágium-ügy: hogy könyveiben Pauer – különféle német szerzők műveinek afféle nyersfordítását adva – valóban idegen szellemi termékeket sajátított-e el? A két szint háttérben sejlik föl a harmadik, az absztrakt tudomány-módszertani szint: hogy tudniillik mik a tudományosság kánonjai, illetve mi tekinthető a tudományosság kielégítő kritériumainak? Írásunk a vitának ezt a harmadik szintjét tartja szem előtt. A vitázó felek álláspontját az iskolafilozófiai és az iskolafilozófián túli – a bölcseletet szcientifikálni és modernizálni igyekvő – filozófiafölfogás vitájaként próbálja értelmezni: e szerint míg Pauer – az idegen szerzők reflektálatlan és önállótlan átvételével – a hagyományos iskolafilozófia álláspontját osztja, addig Kármán – a reflektált és adaptív recepció mellett érvelve – az iskolafilozófián túli filozófiafölfogást képvisel.

Írásunk három gondolatmenetre tagolódik. Először röviden bemutatjuk a vita résztvevőit, Kármán Mór pedagógust és Pauer Imre filozófust. Utána összefoglaljuk a vita említett három szintjét: a személyes, a tudományos és a tudomány-módszertani szintet. Végül, ismét röviden, a vita tudomány-módszertani szintjét az iskolafilozófiai és az iskolafilozófián túli bölcseleti diskurzus összecsapásaként interpretáljuk.

KÁRMÁN ÉS PAUER

A vitázók közül Kármán a tekintélyesebb és az ismertebb, Pauer a fiatalabb, a szélesebb kortársi közvélemény számára kevésbé híres, ám a korabeli filozófiai intézményrendszerben jobban pozícionált.

Kármán Mór (1843–1915) pedagógus és művelődéspolitikus, a magyar közoktatás dualizmus-korabeli újjászervezője és modernizálója. Legfontosabb munkája, 1879-ben bevezetett tanterve mintegy fél évszázadra megszabja a magyar középiskola tananyagát, ezen keresztül pedig a műveltség korabeli kánonját. Bécsi filozófiai és filológiai tanulmányok után a pesti egyetemen doktorál, majd Lipcsében pedagógiát hallgat. Hazatérve a pesti egyetemnek 1872-től magántanára, 1909-től

*Az írás előadásként hangzott el a Magyar Köztársaság Pozsonyi Kulturális Intézete, a Comenius Egyetem BTK Magyar Nyelv és Irodalom Tanszéke és a Szlovák Tudományos Akadémia Filozófiai Intézete által szervezett, „Iskolai filozófia Magyarországon a XVI–XIX. században” című konferencián 2002. október 17-én Pozsonyban.

nyilvános rendes tanára: a neveléstan, a lélektan és az etika professzora. Tevékenységében elválaszthatatlanul összefonódik az elméleti pedagógiai kutatás és a gyakorlati pedagógusi működés. Mint elméleti pedagógus a korszerű neveléstudomány meghonosítója: pedagógiatörténeti, összehasonlító pedagógiai és didaktikai munkái a modern pedagógia hazai intézményesítésének meghatározó teljesítményei. Mint gyakorló pedagógus a polgári oktatási rendszer megteremtője: a tanárképző intézet és a gyakorlógimnázium megalapításával, a középiskolai tanterv kidolgozásával és tankönyveivel döntő szerepet játszik a modern közoktatás kiépítésében. Liberális pozitivistá műveltségének hátterében a hegeli történetfilozófia, előterében a herbarti pedagógia áll. A hegeli történetfilozófia a fejlődésgondolatnak a pozitivistánál összetettebb fölfogását nyújtja számára, a herbarti pedagógiának pedig modernizált-demokratizált – az eredeti herbarti módszer ridegségét és formalizmusát meghaladó – változatát képviseli.

Pauer Imre (1845–1930) a korszak szerfölött aktív és meghatározó intézményes pozícióit birtokló filozófusa, a pozitívizmus recepciójának szorgalmas, ám kevésbé eredeti munkása. Életútja látványos sikertörténet, életműve egy közepes képességű ember rendkívüli szorgalmáról tanúskodik. Előbb hazai, majd külföldi/német egyetemi tanulmányok után piarista paptanár lesz; gimnáziumi és jogakadémiai működése után 1886-tól a budapesti egyetem rendkívüli, 1889-től rendes tanára; 1874-től az Akadémia levelező tagja, 1889-től II. osztályának titkára, 1890-től rendes tagja. A kantianus befolyásokat mutató indulás után hamar megtalálja választott irányzatát: a pozitívizmust, és saját földadatát: az idegen – elsősorban német – pozitivisták szerzők munkáinak hazai recipiálását. A hatvanas évek második fele és a nyolcvanas évek vége között figyelemreméltó termékenységgel ontja magából a dolgozatokat, a két és fél évtized alatt tucatnyi önálló kötettel jelentkezik. A megjelenő művek tematikailag rendkívül széles skálát ölelnek föl: a filozófiatörténettől a pedagógián és a logikán át az etikáig terjednek. A legfontosabb közülük az 1870–1872-es első megjelenése után több kiadást is megérő, háromkötetes, pszichológiából, logikából és metafizikából álló bölcséleti propedeutika, illetve voltaképpen főműve, a Gorove-díjjal jutalmazott, 1890-es etika. Az előbbi valójában Wundt műveiből készített, rövidített és szerkesztett fordítás, az utóbbi egy szigorú mechanikus determinista koncepciót valló, Wundt lélektana és Schopenhauer erkölcsbölcslete alapján összeállított kompiláció.

Világosság
2002/8–9

Percz László:
Túl az iskola-
filozófián

A SZEMÉLYESKEDÉSTŐL A TUDOMÁNYMÓDSZERTANIG

A Pauer–Kármán-vitának, ismételjük, analitikusan három szintje különíthető el. Az első személyes ellentétet fejez ki. A tekintélyes pedagógiai író fölháborítónak tartja, hogy egy, szakmai teljesítményét tekintve igencsak megkérdőjelezhető színvonalú filozófiatanár meghatározó egyetemi és akadémiai pozíciókat szerez magának: a pesti egyetem filozófia tanszékének professzora, az Akadémia második osztályának titkára és az induló akadémiai filozófiai folyóirat, az *Athenaeum* szerkesztője lesz. A megtámadott filozófus megütözve fogadja a támadást, és indignálódott hangon az ellene szövetszertett rosszindulatú erők összeesküvését emlegeti. A második szintet a plágiumügy képezi. Fő műveiben a filozófus – állítja a pedagógus – nem saját kutatásainak eredményeit foglalta össze: német munkák afféle nyersfordítását adva, voltaképpen idegen szellemi termékeket sajátított el.

A személyes vitában Kármán és Pauer álláspontja egyaránt világos. Kármánt éppen Pauer szembeszököen gyors intézményes karrierje indítja arra, hogy fölszólaljon ellene. Őt voltaképpen nem is Pauer személye érdekli: maga az intézményrendszer, amely gyors karrierjét lehetővé teszi. Az akadémikus professzor előrejutását, lehet mondani, afféle szimptomának tekinti, s vele kapcsolatban voltaképp a filozófiai élet anomáliáira kívánja fölhívni a figyelmet. Alkalmasint ezért választ álnevet, első brosjárának alcímében pedig ezért fordul a „tudós körökhöz”, az „Akadémiához” és

az „egyetemhez”. Mint munkájának első soraiban fogalmaz: „Érzem, hogy kelletlen munkát végzek, de remélem, nem lesz végkép hasztalan. Tudományos állapotaink ismeretéhez járulok hozzá egy jellemző adattal. Így magában véve is elég érdekes a tény, melyre tudós világunk figyelmét felhívom, de azt hiszem, kapcsolatainál fogva, annyira tanulságos is, hogy a kik nemzeti művelődésünk körül felelősek, kötelességből sem mellőzhetik tekintetbevételét.” Következtetésében pedig, hasonlóképpen, az eset általános tanulságait igyekszik levonni. „Kétségkívül általános egy kórságra vall, hogy ilyenmő munkássággal, mint aminőnek a nyomában jártunk, tudományos köreinkben rangot és tiszteletet szerezhetni... Magam a sajtósági tény felderítésével, csupán felkelteni akartam a közfigyelmet tudós műveltségünk sajnos állapotjára, melyet tagadni nem lehet, de a mit az illetékes körök aligha méltatnak jelentősége szerint.” Viszontválaszában, ugyanígy, az általa „földerített” „tényállással” kapcsolatos „végzetes közömbösséget”, a „tudományos élet” „szégyenét” kárhoztatja. Pauer viszont, természetesen, nem képes eltekinteni az ellene indított támadás személyes jellegétől. A vitairatokban nem a korabeli tudományos-filozófiai élet analízisét és kritikáját veszi észre: közvetlenül saját intézményes pozíciói elleni támadást lát. A támadás mögött pedig ellenséges erőket gyanít: „sötét szellemű kisebb kört”, a „legpiszkosabb eszközök használatától sem idegenkedő érdek-csoportokat”, förtelmes „banditacéget” emleget. „Mert ugyan mi hát az én bűnöm, a melyért most Plagiosippus a föld színéről szeretne lesöpörni? Semmi egyéb, mint hogy szálla vagyok sok irigym és ellenségem szemében, a kiknek mindegyike vagy arra számít, hogy esetleg ő ül a helyembe, vagy bosszúját véli rajtam tölthetni Isten tudja miféle mellőztetéséért vagy bukásáért!”

A vita konkrét tudományos szintjének a plágiumügy áll a középpontjában. Kármán az akadémikus professzor két művét fogja vallatóra: bölcséleti propedeutikájának első, pszichológiai kötetét, illetve etikai monográfiáját. A két mű, említettük, valóban a két fő mű: az előbbi, számos kiadást megért munkaként, szerzőjének a filozófia oktatásában kivívott rangját alapozza meg, az utóbbi, akadémiai pályadíjnyertes kötetként, a legmagasabb tudományos elismerést hozza meg számára. Nos, Kármán mindkét műről megsemmisítő bírálatot mond: mind a pszichológia-tankönyvet, mind az etikai monográfiát alapvetően idegen szellemi termékek jogtalan elsajátításának bűnében marasztalja el. A pszichológia-tankönyv, magyarázza, nem „a tudomány mai álláspontján nyert eredmények” összefoglalásával szolgál, ahogy Pauer állítja. Nem: valójában afféle „merénylet” inkább „tanáraink jóhiszeműsége és tanulónak ép elméje ellen”. Voltaképp nem egyéb, mint Wundt pszichofiziológiai munkájának megkurtított – és saját név alatt közzétett – nyersfordítása, számos, gondatlanságból és/vagy hozzá nem értésből származó „sületlenséggel” és „szembeötlő badarsággal” tarkítva. „Ha kezdők számára tankönyvet akarsz írni” – jellemzi ironikusan Kármán a tankönyvszerző módszerét –, „kapd elő az épen kezud ügyébe eső, legújabban megjelent német tudományos munkát; készíts belőle jól-rosszúl, úgy amint az éretlen deák szokta tenni a vizsgálat előtt, szóserinti kivonatot, minden magyarázatot, bővebb fejtegetést mellőzve; azután fordítsd le, úgy a hogy, jól-rosszúl magyarra! A vak magyar tanárvilág mint újdonsült bölcsességet beveszi, keservesen bár, mint a babonás beteg kuruzslójának piruláit.” Állításának igazolásaként a kritikus tíz helyen veti össze a tankönyv szövegét az eredetivel, pontról pontra kimutatva a plágium tényét. Az etikai monográfiát, ugyanígy, alapvető hibákban és hiányosságokban marasztalja el. Akadémiai pályamunkaként a méltatásában megfogalmazott egyetlen erényt sem mutatja föl: sem „szakirodalmi”, sem „történeti tájékozottságnak”, sem „önálló fejtegetésnek” nem mutatja nyomát. „Szakirodalmi tájékozottságát” is, „történeti tájékozottságát” is egy-egy műből nyeri, „önálló fejtegetését” pedig Schopenhauer etikájának plagizálása jelenti. „Azt csak maga sem hihette, hogy az ő eljárásával, tudós munkásságának módjával, a mint megvilágítottam, Magyarországon mindenki egyformán sympathizálna. Ám, ki tudja? Még megérhetjük, hogy tudós akadémikus társai semmiképp sem ütköznek meg rajta, sőt természetesnek fogják találni; hisz ki plágium útján már egyetemi tanszéket nyert, miért ne tegyen

Világosság
2002/8–9

Percz László:
Túl az iskola-
filozófián

szert ugyanazon módon az akadémiai titkárságra is?” Pauer válasza elismeri a tankönyv idegen eredetét – mondván: Wundt lélektanának rövidített-szerkesztett fordítása volt csupán a célja –, a monográfia esetében ellenben tagadja a vádat.

INNEN ÉS TÚL AZ ISKOLAFILOZÓFIÁN

A vita számunkra most különösen érdekes harmadik szintje: az absztrakt-tudomány módszertani szint a konkrét-tudományos szint mögül sejlik föl. Mint a nézetcsereből kitűnik, Kármán és Pauer egymástól eltérő tudományfogalmat használ: mást és mást gondolnak a tudományosság kánonjairól, mást és mást tekintenek a tudományosság kielégítő kritériumainak. Ami Kármán számára nem minősül tudományos eljárásnak – sőt, az önálló tudományos teljesítmény megcsúfolásának tűnik föl –, az Pauer számára éppenséggel szolid és sajátképpen tudományos teljesítményt eredményező munkálkodás. Kármán szerint „valódi mesterre vall az az ügyesség”, amellyel a lélektani tankönyv összeállítójaként, „a magyar tudós a német munkának különböző lapjairól, majd elől majd hátul összeböngészett tételeiből, fel s ki forgatva az eredetinek sorát, mégis összefüggő előadást alkot.” Mindez, teszi hozzá, úgy tűnik, a filozófusnak „nem első kísérlete, hanem hosszas gyakorlaton alapul ez eljárása”. Válaszként Pauer elárulja: munkája valóban tudatosan követett és határozottan fölvállalt eljárás alapján. „Az nem követ el plágiumot, a ki nyíltan megmondja szándékát, nem mistifikál, nem tart számat semmi eredetiségre: hanem egy sokkal nehezebb, hasznosabb és tisztességesebb munkát végez azzal, hogy egy kilenczven ívre terjedő nagy munkából, nagy szorgalom és tanulmány árán nyolcz ívnyi kézikönyvet csinál és hogy lehetőleg egészen híven adja vissza az eredményt, a melyre jutott, inkább lemond az eredetiség dicsőségéről, és ezt előszavában őszintén meg is mondja – semmint mindenféle stílusbeli fondorlatokkal port akarna hinteni olvasói szemébe.” E tevékenységgel, úgymond, „többet használtam filoz. irodalmunk fejlődésének, mintha egész seregével léptem volna fel az e tankönyv megjelenéséig kizárólag divatos, érthetetlenül érthetlenebb, de talán éppen azért nagy tudományú és eredeti fejtegetéseknek.” Viszontválaszában Kármán határozottan tudatosítja az ellentétet. „Az én elmém az ily eljárásban nemcsak vétket lát az igazság ellen, hanem népünk szellemi fejlődése legnagyobb akadályának tartja. Bizonyára alig képzelhető élesebb ellentét, mint ez álláspontom és a tudós akadémikus felfogása közt, a ki tudományos irodalmunk fejlődése szempontjából hamarjában üdvösebb dolgot nem is kívánhat, mint hogy compendium-csinálása módját mennél többen kövessék.” A „vita” azért nem juthat tehát nyugvópontra, mert a vitázó felek nem egy nyelven beszélnek: Kármán tudományfogalma felől a Pauer-féle tudományfogalom preszcientikus jellegűnek minősül.

A vita úgy is értelmezhető, mint az iskolafilozófia és az iskolafilozófián túli filozófia fölfogás összeütközése. Eszerint míg Pauer az iskolafilozófián „innen”, addig Kármán az iskolafilozófián „túli” álláspontot foglal el a polémiaiban.

Az iskolafilozófia, mint hagyományának legjelentősebb kortársi kutatójától tudjuk, a kanti „in sensu scholastico” filozófia alapján ragadható meg. Az iskolai filozófia eszerint ismeretek megfelelő készlete és ezek rendszeres összefüggése. Fölfogásában a filozófia nem önmagára irányul – nem saját belső föl- és kiépítésével foglalkozik tehát –, hanem a (közép)iskolai oktatás egészét szolgálja; az élő, változó és a kultúra egészéhez kapcsolódó filozófiával szemben mindig valamilyen lezárt rendszerhez nyúlik vissza; határozottan eklektikus jellegű; alapvonása az iskolai megosztásnak megfelelő felekezeti jelleg.

Az elemzett vitában, ironikus módon, a tudós akadémikus Pauer az iskolafilozófia álláspontját osztja, a pedagógus Kármán ellenben az iskolafilozófián túli filozófia fölfogást igyekszik érvényesíteni. Mint Pauer vitáirátából kiderül: ő tudósként is tanár marad. Sajátlagos feladatának nem valamiféle

Világosság
2002/8–9

Perecz László:
Túl az iskolafilozófián

önálló kutatások folytatását és eredeti teljesítmény létrehozását tekinti, hanem az idegen pozitivisták szerzők közvetlen, reflektálatlan és szolgámód önállótlan átültetésében látja. Mindegy, az ismeret honnan való: közvetlenül, érdemi reflexió és adaptáció nélkül, lezárt ismeretként kell behoznunk és elsajátítanunk. Brosúráinak tanúsága szerint viszont Kármán, éppen ellenkezőleg, a közvetítettséget, a reflexiót és az önálló átformálást tekinti a tudományos filozófia legdöntőbb kritériumának. Lotze fordítójaként és középiskolai tananyagként emelőjeként maga sem idegenkedik az idegen eszmék befogadásától, fordítói és tanári működését azonban határozottan elvlasztja a *par excellence* tudományos munkától. Tudományos munka, vallja, nem lehetséges a befogadott nézetek alkotó adaptációja nélkül, tudományos teljesítmény pedig nem lehetséges önálló kutatás nélkül.

Meséljük el befejezéséig: Pauer, természetesen, Kármán széles nyilvánossághoz jutó támadása és meggyőző érvei ellenére is megőrzi pozícióját. Az akadémiai filozófiai folyóirat szerkesztését csak 1914-ben hagyja abba, akadémiai és egyetemi posztjairól pedig csak 1916-os nyugdíjba vonulásával mond le: afféle élő műemlék marad tehát egy olyan korszakban is, amelyből immár semmit sem képes megérteni. Mindez, tegyük hozzá, nem a vitázókat, hanem a korszak bölcséleti intézményrendszerét minősíti.

JEGYZETEK HELYETT

A vita érdemileg földolgozatlan; Medveczky-monográfiájában Hell Judit a korszak filozófiai közéletében elmérgesedő személyes ellentétek jellegzetes példájaként utal rá (Hell 1995, 194), Athenaeum-monográfiámban magam a folyóirat első szerkesztőjének, Pauernek a jellemzése során említem föl (Percz 1998, 33–36).

Kármán Mór teljesítményének méltatása során főként Faludi Szilárd dolgozatára (Faludi 1969) támaszkodok. Korabeli rendkívüli hatását meggyőzően dokumentálja a tiszteletére összeállított tanulmánykötet (Volf–Waldapfel 1897). Elméleti munkái közül a legfontosabbak az összehasonlító oktatásméleti és oktatástörténeti monográfiáit közrebocsátó *Közoktatásügyi tanulmányok* (Kármán 1911), a kisebb pedagógiai írásait újraközlő *Paedagogiai dolgozatai rendszeres összeállításban* (Kármán 1909), illetve az előadásai és hátrahagyott írásai alapján posztumusz összeállított *Ethikája* (Kármán 1921).

Pauer Imre munkásságának összefoglaló értékeléséhez, mint a legfrissebb földolgozásra, a huszadik század hazai filozófiatörténetét egészében áttekintő kézikönyv első kötetének Pauer-portréjára utalok (Hell–Lendvai–Percz 2000, 35–37). A kantianizmus és a pozitívizmus közötti váltás Pauer pályáján, figyelemre méltó módon, már igen korán, valamikor a hatvanas és hetvenes évek fordulóján bekövetkezik. Jellemző ebből a szempontból két korai munkájának összehasonlítása. Első nagyobb műve, kétkötetes filozófiatörténete (Pauer 1868–1869) még teljesen a Schweigler-féle bölcsellettörténet alapján nyújt összefoglalást. Az antikvitást, a középkort és a reneszánszt ismertető első kötet után a második kötet három fejezetre tagolódik: a Kant előtti filozófiát (Descartes-tól Leibnizig és Wolffig), a Kantot és korát, illetve a Kant utáni filozófiát (Fichtétől Benekéig) bemutató fejezetekre. A filozófia „jelen állapotát” áttekintő zárófejezet beszél a hegelianizmusról, az ontológiai idealizmusról, Schleiermachersről, Herbartról, a materializmusról és a szenualizmusról – egyáltalán nem ismeri azonban a pozitívizmust. A rá néhány évre keletkezett újkori filozófiatörténeti műve (Pauer 1872) már egészen más képet mutat. A minta itt Ueberweg összefoglalója, a modern áramlatok közül három részeseül bővebb tárgyalásban: a modern materializmus, a darwinizmus és a pozitívizmus. Ez utóbbit Comte *Cours de philosophie positive-jának* és Mill *System of Logic-jának* ismertetése mutatja be. A bemutatás fokozatosan lelkesen egyetértő állásfoglalássá válik: bölcséleti programnyilatkozatként is fölfogható mondatok idézik a pozitívizmus alap gondolatait, a tudományok egységbe foglalásának és a metafizikai látszatismeretek kizárásának tételét. „Kutassunk a szervesen pozitív tudományok meglévő nézetei szerint, iparkodjunk eme nézeteiket analóg szélesíteni – de semmit ne ve-

Világosság
2002/8–9

Percz László:
Túl az iskola-
filozófián

gyünk fel önkényileg s őrizkedjünk más, mint ezen módon és úton ismereteket és tudást szerezni.” (284.) Említett főművei közül bölcséleti propedeutikája a *Bevezetés a philosophiai tudományokba* (Pauer 1870–1872), etikája *Az ethikai determinismus elmélete* (Pauer 1890).

A vita „személyes összetevőjének” rekapitulálása során előbb az *Egy tudós koryphaeus* (Kármán 1892a) 3. és 51. oldaláról, majd *A tudós Koryphaeus válaszában igazságot szolgáltató* vitáit (Pauer 1892) 5. és 50. oldaláról, végül a *Válasz Plagiosippusnak* (Kármán 1892b) 1., 15. és 7. oldaláról idézek. Kármán plágiumvádját ismertető idézeteim az *Egy tudós koryphaeus* 7. és 45. oldaláról valók. A „tudomány-módszertani vitát” rekonstruáló idézeteim rendre a következő helyekről származnak: *Egy tudós koryphaeus*, 11. oldal, *Válasz Plagiosippusnak*, 8–9., illetve 7. oldal, *A tudós Koryphaeus válaszában igazságot szolgáltat*, 8–9. oldal.

Megemlítendő, hogy a Pauer-féle tankönyv ellen már korábban is megfogalmazódnak plágiumvádak. Nem kisebb személyiség, mint Böhm Károly nevezi első megjelenése idején a paueri pszichológiát „egészen önállótlan kivonatnak” (Böhm 1882, 395), a paueri logikát pedig „minden tekintetben önállótlan excerptumnak”, amelynek eljárásmódja „a magyar philosophiai irodalom niveauját nem fogja emelni” (Böhm 1883, 330).

Az iskolafilozófia meghatározásához Mészáros Andrásnak a Magyar Tudományos Akadémia Filozófiai Kutatóintézete „Recepció és kreativitás” című projektje számára készített, még kéziratos tanulmányát használok (Mészáros 2002).

Pauer korabeli recepciójának meghatározó motívuma egyébként a tanári működés. „Ritka szerencsés előadó tanár, kinek szilárd ismeretei világos, megnyerő előadással párosulva a legjobb hatással vannak első egyetemünk hallgatóira” – mondja róla például a korabeli lexikoncikk: *Pallas Nagy Lexikona* XIII. kötet (Budapest: Pallas, 1896), 860. oldal.

A Pauer által fölhasznált Wundt-mű a *Grundzüge der physiologischen Psychologie* (Leipzig, 1874), a Schopenhauer-mű pedig a *Die beiden Grundprobleme der Ethik* (Frankfurt, 1841). Kármán Lotze-fordítása: Lotze Hermann: *A philosophiai tudományok alapvonalai, I. Logika, II. Psychologia*. Budapest: Athenaeum, 1884–1887.

IRODALOM

- Böhm Károly 1882. Pauer Imre: Bevezetés a philosophiai tudományokba I. Tapasztalati lélektan. *Magyar Philosophiai Szemle*, 5. sz.
- Böhm Károly 1883. Pauer Imre: Bevezetés a philosophiai tudományokba II. Logika vagy gondolkodástan. *Magyar Philosophiai Szemle*, 3. sz.
- Faludi Szilárd 1969. Kármán Mór. In Kármán Mór: *Válogatott pedagógiai művei*. Budapest: Tankönyvkiadó. 5–60.
- Hell Judit 1995. *Medveczky Frigyes*. Budapest: Akadémiai.
- Hell Judit–Lendvai L. Ferenc–Percz László 2000. *Magyar filozófia a XX. században. Első rész*. Budapest: Áron.
- Kármán Mór 1892a. *Egy tudós koryphaeus. Élet után ismerteti és tudós köreinknek, akadémiánknak, egyetemnek figyelmébe ajánlja Plagiosippus*. Budapest: Révai Leo.
- Kármán Mór 1892b. *A tudós Koryphaeus válaszában igazságot szolgáltat Plagiosippus*. Budapest: Révai Leo.
- Kármán Mór 1906–1911. *Közoktatásügyi tanulmányok*. I–II. Budapest: Franklin Társulat.
- Kármán Mór 1909. *Kármán Mór paedagogiai dolgozatai rendszeres összeállításban*. I–II. Budapest: Eggenberger.
- Kármán Mór 1921. *Ethika*. Budapest: Genius.
- Mészáros András 2002. *Iskolai filozófia Felső-Magyarországon*. Kézirat.
- Pauer Imre 1868–1869. *A philosophia történelme*. I–II. Pest: Eggenberger.
- Pauer Imre 1870–1872. *Bevezetés a philosophiai tudományokba*. I–III. Pest: Eggenberger.
- Pauer Imre 1872. *Vázlatok az újkori philosophia köréből*. Pest: Aigner.
- Pauer Imre 1890. *Az ethikai determinismus elmélete*. Budapest: Franklin.
- Pauer Imre 1892. *Válasz Plagiosippusnak*. Budapest: Hornyánszky.
- Percz László 1998. *Apozitivizmustól a szellemtörténetig*. Athenaeum, 1892–1947. Budapest: Osiris.
- Volf György–Waldapfel János (szerk.) 1897. *Emlékkönyv Kármán Mór huszonöt éves tanári munkásságának ünnepére*. Budapest: Eggenberger.